

מחתרת השיר של הילד המגמגם במעון לנשים מוכות

על ספר שיריו החדש, ה-11 במספר, של רוני סומק
נקמת הילד המגמגם¹

הילד שגמגם בילדותו שואג בכגרותו בשיריו את זעקת הנדכאים בשולי החברה. גמגום הדיבור בילדותו ככוח המניע את זעקת הלב, כ"נוסע מתמיד" המסיע את זעקתו, בשיריו המוקדמים והמאוחרים, בחתירה אל תיקון עוולות חברתיות ובעמידה לצד החלש. קובץ שיריו החדשים, המוצב כשער האחרון בספר לאחר מבחר השירים מארבעת ספריו הקודמים, "די-ג'יי במעון נשים מוכות", מציב בכותרת את הנשים שבעל כורחן נדחקו למחתרת, במעון הנשים המוכות להסתתר מפני מעוולי העוולות של מי שאמורים היו להגן עליהם. הקובץ נקרא כשם השיר בעמ' 163: "די-ג'יי במעון נשים מוכות" וכמו שיריו הקודמים ניכרת חתירה לשיפור פני החברה ולתיקון עוולותיה, גם אם באופן עקיף:

אני רוצה להיות די-ג'יי
במעון נשים מוכות,
לשיר שירים שידוגו דגי חרב
מתחתית עין, יטביעו כרישי כאב
וימלאו בדגי זהב
אקוריום לב.
אבל האזן של נשים מוכות היא
בור מלא קללות,
והן מבהלות מכל שריטה שעל שפתי מלה,
מסכין חד כלשון,
ממשי בלוף המרפד חלל גרון,
"נשים, נשים", אני לוחש לעצמי,
"אני מקשקש כדף תלוש מספר תייכן,
ואתן שורות בבלוז שאכתב בא"ב של השעות,
כהן הייתן לא יותר מסתם בשר
אשר השלף מאטליזי הגהינם."

¹ הוצאת זמורה ביתן, 2017

רוני סומקי

צילום:
איזבל
לג'אני

הדובר בשיר מזדהה עמוקות עם כאבן של הנשים המוכות, הנכלאות במעון כדי להציל את נפשן מפני בעליהם המאיימים על חייהן. הדובר רוצה בכל מאודו לשמח את הנשים הנדכאות האלה ומבטא את רצונו להיות די-ג'יי במעון בו הן נכלאות בעל כורחן. יתר על כן הוא חותר לכך, ששיריו ידוּגוּ מהן את כל הכאב "מתחתית העין" – אסוציאציה לנשים עם הפנסים בעיניים מהבעל המכה. את "דגי החרב" ואת הכרישים המאיימים על שלומן של הנשים מבקש הדובר לדוג באמצעות שיריו ולנטרל את הרוע שפוגע בהן. אולם אליה וקוץ בה, מכיוון שאין הנשים פנויות להאזין לשירים, כי אזניהן מלאה קללות, והן מבוהלות "מכל שריטה שעל שפתי המילה" ו"מסכין חד כלשון", הן חרדות חרדה קיומית. הן אינן מאמינות במלים, כי כל חייהן שבעו שקרים. שקרים שגרמו להם להתפתות, להאמין לבעל המכה שלא ישוב להכותן, לחרטה שהביע שוב ושוב בפניהן ולהיאחזותן לשווא במלות הבטחותיו, שתמיד התבדו במכות שלא איחרו להגיע: "הן מבוהלות... ממשי בלוף המרפד חלל גרון". הן מבוהלות מחלקלקות לשון הבלוף והשקר בגרונם של המשקרים להן ופוגעים באימונן פעם אחר פעם, ואין אוזן כרויה למילים ולשירים המושמעים להן. לכן הדובר מבין את מגבלות יכולתו לעזור להן באמצעות השירים.

זעקת הדובר המזדהה עם השירים היא אילמת – באמצעות מעשה כתיבת השיר ובאמצעות לחישתו "נשים, נשים". כתיבת השיר על חייהן בעיניו היא כקשקוש, מכיוון שאין ביכולת השיר שלו להושיען מהגיהנום של חייהן. "נשים, נשים", אני לוחש לעצמי, / "אני מקשקש כדף תלוש מספר חייכן, / ואתן שורות בכלוז שאכתב בא"ב של השעות, / בהן הייתן לא יותר מסתם בשר / אשר השלף מאטליזי הגהינם". הדובר, שפתח בטון מלא תקווה להפיח שמחה בחייהן של הנשים המוכות, מסיים בנימה של ייאוש ובתחושת חוסר תוחלת במעשה השירים להציל את הנשים המוכות מגיהנום חייהן.

שירים רבים בקובץ השירים החדשים המוצב בסוף הספר לאחר המבחר מספריו הקודמים: "די-גיי במעון נשים מוכות" מטפלים באוכלוסיות הקשות שבשולי החברה: "ערב קריאת שירים באגף הנשים של כלא סן וטורה שבמילאנו" (עמ' 158), "מכתבו של האסיר ר.ס להנהלת הכלא" (עמ' 160), "שירו של השותף לפשע" (עמ' 161), "מחנה שבויים" (עמ' 161), "זה השיר על הנערה שביקשה שאכתוב עליה שיר" (עובדת הניקיון בסניף של בנק ביפו, עמ' 164), "הגיטרה של פלסטיין" (עמ' 168), "סונטה מסמטאות הבוסה נובה בריו דה ז'נרו" (עמ' 182), "אבנר מתקן הפנצ'רים משוק פרדס כץ" (עמ' 187). והם מהווים מבחינה זו המשך תמטי ברור לשיריו הקודמים.

את רגישותו של רוני סומק לאוכלוסיה החיה מתחת לקו העוני ראינו בשירים רבים בכל ספריו הקודמים, שחלקם נכלל בספר החדש: "בגלל" (שיר המתייחס לפועלי הבניין ופותח את הספר, עמ' 7), "נקמת הילד המגמגם" (עמ' 9), "בלוז על החיים שכמעט היו חיי" (עמ' 10), "קיצור תולדות הוודקה" (עמ' 12), "המתופף של המהפכה" (שעל שמו נקרא הספר "המתופף של המהפכה" (עמ' 16), "עבודה ערבית" (עמ' 26), "שני שירים מכלא רמלה" (עמ' 29), "אדון אושוויץ" (עמ' 55), "ססאר ואייחו או 12 שורות על לחם החרפה" (עמ' 58), "ובעלה פלט: בוכנוולד" (עמ' 100).

רגישות מיוחדת יש לרוני סומק לילדי העוני והמצוקות, אתם הוא נפגש כמעשה יום יום במסגרת עבודתו כמורה בבית הספר הייחודי תיכון י"א בתל אביב, שם נקלטו נפלטי מערכות החינוך האחרות. ספר זה קיבץ לא מעט משיריו המטפלים בנוער השולים: "הערת שולים לפואמה הפדגוגית" (עמ' 47), "מחתרת החלב" (עמ' 54), "מוכה" (עמ' 56), "כשתמצאו אותי מקופלת בתוך מזוודה" (עמ' 88), "שיר לנירה ממחלקה ד' במרכז לבריאות הנפש" (עמ' 89), "המנון ילדי העובדים הזרים" (עמ' 141). השיר "מחתרת החלב" (שפורסם בספרו מחתרת החלב, זמורה ביתן 2005)² מהווה דוגמה בולטת לרגישותו של המשורר לילדי העוני. השיר דן

² ראו ביקורת על הספר: אברהם-איתן, חלי, "שירה ממחתרת החלב" – על ספר שיריו של רוני סומק מחתרת החלב, פסיפס 63, אביב תשס"ו, 2006. ראו גם: איתן-אברהם חלי, כאב השורשים הכפולים, עקד, 2008.

בילדים, שהחלב בשבילם אינו בנמצא כדבר מובן מאליו. כדי להשיגו הם צריכים לרדת, כביכול, למחתרת. האירוניה הטמונה בכותרת השיר מתגלה לקורא עוד טרם נחו עיניו על שורות השיר; "החלב" מתקבל בדמיונו של הקורא כמטונימיה לצרכים הבסיסיים המזינים את נפשו ואת גופו של הילד, והוא משולב בתבנית קולאז'ית של תמונות עוני בשיר, כמו בשירים רבים אחרים בספר זה ובכל ספריו הקודמים. זהו קו פואטי בולט בשירתו.

בשיר "מחתרת החלב" משתמש רוני סומק בחלב, במוצר הבסיסי המזין את העולל, ומציג על-ידי כך מחאה חברתית שקטה, אך נוקבת על מחסור ומצוקה שאינם משתנים, על אף שחלף למעלה מיובל שנים מאז העליות ההמוניות מארצות אסיה וצפון אפריקה. השורה הראשונה לכאורה מתארת משחק מחבואים תמים של ילדים המוצאים מסתור במקרר הריק המושלך ליד פחי הזבל בהם משתעשעים "ילדי הרחוב": "הילדים שיצאו מהמקרר הריק / יגלגלו פחי זבל וינקרו אור / מעיני פנסי הרחוב". ברובד הגלוי לפנינו ילדים המשחקים משחק מחבואים, וזה מסתבר לקורא גם מן כותרת השיר. ברובד האחר הקורא מקשר תמונה ריאליסטית זו אל המצב החברתי-הכלכלי של האוכלוסייה השרויה "מתחת לקו העוני". המקרר הריק בהקשר זה, עדיין משמש כתמונה ריאליסטית, מצוי בתוך הבתים השרויים בעוני ובמחסור ומהווה מטונימיה למחסור המשווע הפוקד חלקים נרחבים בחברה הישראלית. עצם השימוש ב"מקרר הריק" בשני אופנים מציבה בפנינו את עמדתו של המשורר המובלע ואת מחאתו המאופקת. השורה השנייה ממשיכה בתיאור "הצעצועים" של ילדי "קו העוני": "יגלגלו פחי זבל" ואת האור, המזין את נפשם של ילדים אחרים בבית, ילדי-רחוב אלו "ינקרו מעיני פנסי הרחוב". אילו העיניים ה"משגיחות" על ילדי "מחתרת החלב", וזהו האור אותו הם מצליחים להשיג בעצמם. לשון העתיד בה השתמש סומק, יש בה כדי להביע את תחזיתו על עתידם ועל המצב הבלתי משתנה בחברה הישראלית המנציחה את "קו העוני".

וכאילו לא די לקורא בתמונות אלו כדי להעירו ולטלטלו, ממשיך סומק בתיאור תמונתי קשה יותר: "בחושך הגדול יבריקו הרקובות שבשיניים, / יינעצו בחתולים מפוטמים, יינקו מלשונם / שאריות שמנת". כבדרך אגב מוסר לנו המשורר פרטים עובדתיים נוספים על הילדים "שיצאו מהמקרר הריק". שיניהם הרקובות (ממחסור בחלב ובמצרכים בסיסיים) מבריקות בחושך הגדול. החושך מהווה מטונימיה למצב בו הם שרויים מכל זווית שהיא. נעיצת שיניהם הרקובות "בחתולים מפוטמים" כדי לינוק מהם את שאריות השמנת – תמונה זו אינה משאירה את הקורא אדיש ומטלטלת אותו משלוותו. ומהי ה"שמנת" עליה מדבר המשורר? זוהי "גברת מגונדרת" ש"שכחה מזמן את עטיני הפרה שטפטפה אותם אל העולם", בבחינת מי ששכח את מקור מחצבתו ואת הזמנים שהיטיבו עמו והפכו אותו ל"שמנת", ולבו כעת גס באילו השרויים ב"מחתרת החלב" והוא אדיש כלפיהם. התמונה בחוץ תשתנה, גלגל חוזר בעולם, אך בבחינת אין חדש ממשית תחת השמש "בבוקר תזרח השמש, ציפורים יבשרו סתיו, ואין מי שיקרב את השורות האלה לאף / להריח את מחתרת החלב".

שירתו של רוני סומק ממשיכה לפרוץ בקובץ זה "בקילוחים דקים" ובגודש תמונות הנדחסות לתוך שירים מצומצמים בדרך כלל, ומוסיפה להיות פופולרית בקרב קהל קוראים נרחב ומגוון.

הדובר חותם בנימה הפסימית של קהלת: לא יחול שינוי במצבם של ילדי "מחתרת החלב" ושל ילדי "השמנת". הפער יוסיף לכרסם ביניהם, כי "השמנת" שכחה את "עטיני הפרה שטפטפה אותם אל העולם". האלוזיה לקהלת "בבוקר תזרח השמש" וההצהרה הארס-פואטית מבליטות את עמדתו הפסימית של הדובר משום ש"הציפורים יבשרו סתיו" ולא יהיה מי שבאמת יגלה עניין בשיר הזה כדי להודות עם המסר שלו ולשנות את המצב הקיומי של ילדי "מחתרת החלב": "ואין מי שיקרב את / השורות האלה לאף / להריח את מחתרת החלב". הדובר מתגלה בשיר מתוך עמדה של חוכמה וכוח, או בלשונו של הלל ברזל, מתוך עמדה של שניעה ושל שנינות: "השניעה מציגה בפני קורא השיר 'אני' שנון, המסוגל בכוחו להעביר חומרי הבעה, המעוגנים כהלכה בנוף לשוני אחד לנוף לשוני שני מבלי להתחשב בחוקיות, שנוהגים לייחס בדרך-כלל לנוף הלשוני החדש".³

חומרי הריאליה בהם משתמש רוני סומק נטולים מסביבתו, הסביבה המוכרת לכולנו, על-כן הם תורמים לאותנטיות של התיאורים. כך למשל גם בשיר "הערת שוליים לפואמה הפדגוגית" (עמ' 47) עושה סומק שימוש בחומרים מתוך עולם בית-הספר ונותן שיקוף מהימן להתנהלות יומיומית בתוך המוסד החינוכי. הדובר בשיר "מצלם" את התמונות בעדשת-עינו החדה המבחינה באינטראקציה הייחודית שבין מורים ותלמידים במוסד החינוכי, ומנקודת המבט של המשקיף מן הצד על ההתרחשויות, מעיר את הערתו בעצם הצגת תמונותיו בשיר.

תמונה א': "אחרי שאימא של ש' סיפרה שבנה נשפך על דלפק בר", היועצת נוקטת מעשה חינוכי כדי להזהיר משתיית אלכוהול: "היא מילאה מבחנה אחת בוודקה, את השנייה במים, / ונתנה לשתי תולעים לצוף שם. הראשונה מתה אחרי / כמה דקות והשניה המשיכה לשחות". אולם הציפייה שלה שתלמידיה יסיקו את המסקנה הנכונה נכשלה: "כששאלה מה המסקנה? ענה ש' שבטנם של / שותי הוודקה ריקה מתולעים". הדובר בשיר לא מציין מהי הערתו הפדגוגית-הדידקטית לתהליך החינוכי המתרחש במוסד, אך עצם התיאור די בו כדי לשקף את האירוניה וחוסר ההלימה שבין שיטת הלימוד, היפה לכשעצמה, ובין אוכלוסיית התלמידים הייחודית. תחושת הכישלון מקבלת ביטוי בתמונה ב': "אחרי ש' שם צפרדע במגירת השולחן / של המורה לספרות הפסיקו לספר אגדות / על נסיכים מכושפים". סומק עושה קשירה מעניינת, באמצעות מוטיב הצפרדע הקולקטיבי, בין עצם המעשה

³ הלל ברזל, השיר החדש: משגב להיתול, תל-אביב, עקד, 1979, עמ' 130.

רגישות מיוחדת יש לרוני סומק לילדי העוני והמצוקה, אתם הוא נפגש כמעשה יום ביומו במסגרת עבודתו כמורה בבית הספר הייחודי תיכון י"א בתל אביב, שם נקלטו נפלטי מערכות החינוך. ספר זה קיבץ לא מעט משיריו המתייחסים אליהם

של התלמיד ובין תוצאתו. בין הצפרדע במעשה הקונדס של התלמיד, שהוטמנה במגרת השולחן של המורה לספרות, ובין תיאור התוצאה הנקשרת לעולם האגדות: "הפסיקו לספר אגדות על נסיכים מכושפים". הצפרדע בתיאור התוצאה היא מטונימית לעולם הספרות, שלא צלח יפה בידי המורה לספרות לקרבו לתלמידה. גם תמונה ג' בשיר משקפת את ההתנהלות החינוכית במוסד שלא עולה יפה. ס' מחביאה פתקים בתחתוניה על יחסי אנטיגונה להימון כדי להצליח במבחן בספרות. באופן אירוני היא מיישמת בחייה המציאותיים את סיפור האהבה המוחמץ בין אנטיגונה להימון: "ס' התחתנה עם הילד הכי טוב בכיתה". הדובר מעיר הערה אירונית בהקשר זה: "ואני משער שתחתוניה ריקים מפתקים יוניים". השימוש בשמות המקוצרים: ש', י' ס', מוסיף מהימנות לתיאורים, כמו נועדו להדגיש שהדובר אינו בודה אותם מלבו, אלא נוטל אותם מתוך המציאות כצלם המצלם קטעי ריאלייה מהעולם הסובב אותו. תחושת המעורבות של הדובר בתיאוריו מקבלת ביטוי בחלקו השני של השיר בפנייה הישירה אל התלמידים ובשימוש בקריאה נרגשת "הו תלמידים" המלמדת על קרבתו ללבם.

הדובר מעלה פיסות ריאליה נוספות מן ההווי הבית-ספרי: "עפרונות מכורסמי ראש" המהווים מטונימיה לאוחזים בהם, "כתמי חלודה על רגלי מחוגה" המהווים מטונימיה לכישלון התהליך החינוכי. הדובר חש מעורבות רבה בחיי תלמידיו "אחרי שנים" בהם כל אחד מצא את מקומו בחברה. ש' מוכר דלק בתחנה שאביו הקים ומחלק עיתונים למי שממלא ביותר משמונים שקלים, דהיינו למד לעשות רווחים ו"להסתדר" בחיים, י' תופר שמלות כלה – באופן אירוני הצליח להגשים את החלום של הנסיך והנסיכה, על אף שבשל מעשה הקונדס שלו "הפסיקו לספר אגדות על נסיכים מכושפים", וס' התחתנה עם הילד הכי טוב בכיתה והגשימה בכך את סיפור האהבה המוחמץ עליו למדה בשיעורי הספרות. הדובר עדיין הוגה בתלמידיו הבוגרים ו"מודד את עובי המלים" שהם כולאים בלבבות המקושקשים על ידם על שולחנות בית-הספר, כמי שמנסה באופן בלתי נלאה לחדור לעולם הייחודי של תלמידיו ולתהות על קנקנם.

שירתו של רוני סומק בספרו החדש, האחד-עשר במספר, מאששת את שבחי הביקורת על שירתו עד כה (גם את הביקורת שלי "שירים ממחזרת החלב", פסיפס 63, 2006 וספרי כאב השורשים הכפולים, 2008) שירתו ממשיכה, גם בקובץ זה, לפרוץ "בקינחיים דקים" ובגודש תמונות הנדחסות לתוך שירים מצומצמים בדרך כלל וממשיכה להיות פופולרית בקרב קהל קוראים נרחב ומגוון.